

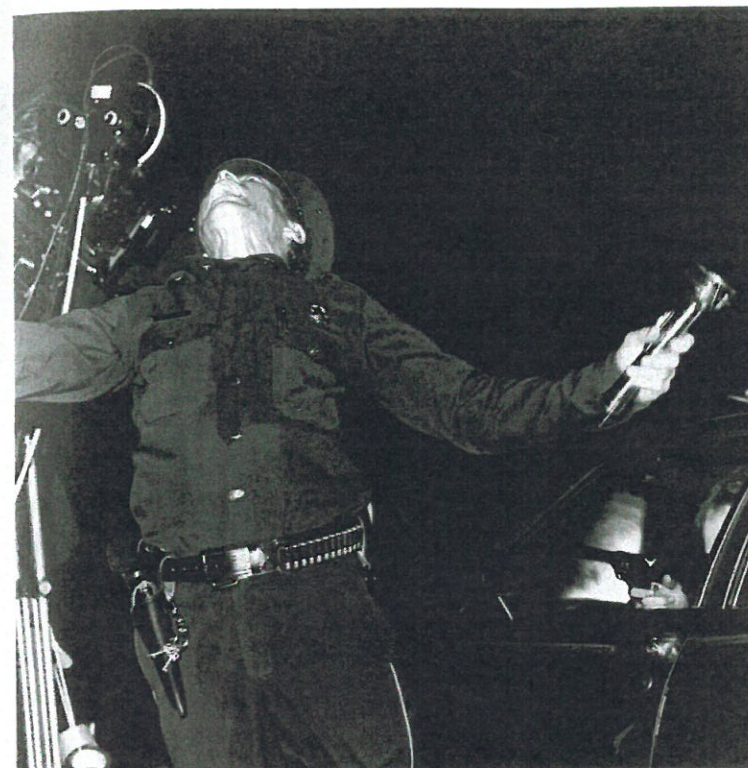
Mange af de nævnte autenticitetsmarkører bruges bl.a. for at skabe spænding og indlevelse – for at gøre dokumentaren vedkommende. I den forbindelse skal man selvfølgelig være på vagt over for manipulation og forbrejning af virkeligheden. Der kan være dagsordener på spil i dokumentarer, som man skal være opmærksom på. Der kan desuden være etiske problemer forbundet med brugen af fx skjult kamera og rekonstruktioner. Det vil vi uddybe i afsnittet om manipulation og etik.

Det er også væsentligt at huske på, at autenticitetsmarkører – og et dokumentarisk look – aldrig er garanti for, at en film eller et program er en dokumentar. Det er genren mockumentary* et oplagt eksempel på. I slut-90'erne blev gyseren *The Blair Witch Project* (Daniel Myrick og Eduardo Sánchez, 1999) markedsført intenst på internettet med historier om, hvordan den byggede på virkelige hændelser. Setuppet gik på, at filmen var lavet af found footage* fra en gruppe studerende, der var forsvundet sporløst ude i skoven. De havde angiveligt været ved at undersøge en gammel vandrehistorie om en lokal heks, *The Blair Witch*. Da filmen ramte biograferne, var det med et udpræget dokumentarisk look. Den rummede utallige af de hyppige autenticitetsmarkører. Men den var fri fantasi og fiktion. *The Blair Witch Project* demonstrerer således, at en films eller et programs genre ikke defineres af stilen eller dramaturgien. Den beror derimod med forskerens Paul Wards ord på sandhedsværdien i forhold til den virkelige verden.

ETIK OG MANIPULATION I DOKUMENTAR

Eftersom dokumentarer rummer autentiske personer, begivenheder og miljøer, kan de have direkte indflydelse på og konsekvenser i virkelighedens verden. Det er en af genrens styrker. Dokumentarer kan ændre publikums syn på enkeltindivider og sociale grupper. De kan fælde forbrydere og blotlægge svigt og korruption i magtens top. De kan afsløre justitsmord og føre til frikendelse af uskyldigt dømte. De kan forårsage kriser i international politik og meget mere.

Men med mulighederne følger et ansvar. Det kan have konsekvenser at lave og medvirke i dokumentarer, og derfor står de etiske spørgsmål i kø:

Dokumentaren *The Thin Blue Line* (Errol Morris, 1988) handler om Randall Adams, der i 1976 blev dømt for mordet på en politimand i Dallas, Texas. Morris gør brug af gentagne rekonstruktioner af mordet baseret på vidneudsagn fra sagens forskellige parter og afslører markante uoverensstemmelser mellem de forskellige versioner af sandheden. Som en følge af dokumentaren blev Adams sag i 1989 revurderet. Han blev frikendt og løsladt. *The Thin Blue Line* er et af dokumentarhistoriens hovedværker.

- Er det i orden at filme mennesker, der ikke vil filmes, eller ikke ved, at de bliver filmet? Det spørgsmål rejses ofte i forbindelse med brugen af skjult kamera
- Er det i orden at filme mennesker, der er påvirkede af narkotika, alkohol eller ramt af sociale og økonomiske problemer, der gør, at de ikke kan overskue konsekvenserne af at medvirke? Det spørgsmål rejses bl.a. i forbindelse med dokumentarer fra forskellige institutioner, udsatte miljøer og tredjeverdenslande
- Er det i orden ikke at gribe ind, hvis der foregår noget ulovligt eller direkte farligt foran linsen? Eller hvis nogen planlægger at gøre det? Det spørgsmål rejses bl.a. i forbindelse med observerende dokumentarer

Dette er centrale – men ikke de eneste – relevante etiske spørgsmål at stille. Og ligeledes publikums etik kan italesættes. Er det ok at se og lade sig underholde af ovenstående eksempler? Etik er ikke kun et spørgsmål om dokumentaristens handlinger, men også vores.

I forbindelse med journalistiske tv-dokumentarer, der sendes på de danske tv-kanaler, er der formuleret særlige retningslinjer om god presseetik i *Medieansvarsloven*. Fx skal informationer gengives så korrekt som muligt, og enkeltindviders privatliv må ikke krænkes. Der skal tages hensyn til ofre for forbrydelser og ulykker, børn og andre "som ikke kan ventes at være klar over virkningerne af deres udtalelser eller anden medvirken". Brydes disse retningslinjer, kan dokumentaren indbringes for *Pressenævnet*, der er et uafhængigt offentligt nævn bestående af jurister, redaktører, journalister og repræsentanter for offentligheden.

Men ikke alle dokumentarer er journalistiske og knyttet til pressen (radio, tv, aviser og andre massemedier) – og så er sagen ikke et spørgsmål om *medieetik*. Det handler i stedet om *kunstartik*, og for disse dokumentarer er der ikke på samme måde faste nedskrevne regler (jf. Mads Nilsson citat s. 123). De etiske grænser er simpelthen mere uskarpe og åbne for diskussion. Den danske forsker Jan Foght Mikkelsen har beskrevet fire grundlæggende vær-

dier, der ligger i vores kultur – og som bør respekteres. Gennem dem kan vi få nogle etiske pejlemærker for dokumentarfilm.

For det første har mennesker *selvbestemmelsesret* og må ikke tvinges til at gøre eller sige noget mod deres vilje. For det andet må menneskers *værdighed* ikke krænkes. For det tredje skal mennesker tage *ansvar* for sig selv og hinanden, og for det fjerde må mennesker betragtes som *psykisk og fysisk sårbare*. Deraf følger, at vi skal hjælpe og udvise omsorg for hinanden. Krænkes en eller flere af disse værdier, overskrider en dokumentarfilm en etisk grænse.

Et andet aspekt, der diskuteres i forbindelse med både tv-dokumentarer og dokumentarfilm, er virkemidlernes etik. Mange er kritiske over for meget kreativ bearbejdning af virkeligheden – fx brug af rekonstruktioner og dramaturgiske modeller. Især repræsentanter for den journalistiske tradition påpeger, at saglighed og objektivitet herved kan sættes over styr. Der er også adskillige eksempler på, at dokumentarer, der ønsker at rejse samfundsrelevante spørgsmål, er blevet affærdiget pga. deres kreative greb. Debatten er kommet til at handle om måden, sagen er blevet fremstillet på, frem for sagens indhold (jf. s. 128 om brugen af muldvarpe og skjult kamera).

Da hverken dramaturgiske eller stilmæssige virkemidler 'tilhører' fiktion-film, har dokumentarister mange muligheder, når de skal sammenstykke

TV-DOKUMENTAR & DOKUMENTARFILM

Kort fortalt er forskellen på tv-dokumentar og dokumentarfilm, at tv-dokumentarer betales og laves af en redaktion på eller for en tv-kanal. Disse dokumentaristers baggrund er ofte en journalistuddannelse, og i rulleteksterne optræder de hyppigt som 'tilrettelæggere'. Emnevalget er påvirket af nyhedskriterierne aktualitet, væsentlighed, identifikation, sen-

sation og konflikt), og produktionstiden er som regel relativt kort.

Dokumentarfilm laves af en 'instruktør' og hans crew og finansieres ofte via kunststøtteordninger og -puljer fx via Det Danske Filminstitut. Disse dokumentaristers baggrund er ofte Den Danske Filmskole, og deres emnevalg og stil er gerne mere personligt prægede, end man ser det i tv-dokumentarer. Produktionstiden er tit lang.

Dette er absolut en 'kort og godt'-version af forskellen – find nuancer på s. 124-135.

MANIPULATION

Den danske forsker Karsten Fledelius har undersøgt manipulation både historisk og aktuelt. Han oplister en række manipulationsmetoder, som kan være gode at kende til – både når man analyserer, diskuterer og selv producerer dokumentarer.

Udover visse typer af rekonstruktioner nævner Fledelius bl.a.:

- Tildækning, beskæring, vinkling, fjernelse eller bortcensurering af ting for at skjule sandheden

- Montage af optagelser fra forskellige begivenheder (uden at markere det)
- Tilsætning af opmærksomhedsafledende optagelser
- Arrangerede og fejtidificerede optagelser

Fledelius peger også på, at der nogle gange ligger sjusk og uvidenhed til grund for manipulationen – og at det ofte er muligt at afsløre og gennemskue den med "lidt tid og omhu" (Fledelius 2003, s. 24).

virkeligheden og formidle den til os. Men det er altså frihed under ansvar og med en mulig pris. Virkemidlerne må ikke bruges til at lyve eller til at forvrænge virkeligheden, fx må rekonstruktioner ikke foregive at være sande, hvis de ikke er det. De skal repræsentere virkeligheden – eller udlægninger af den.

Men endnu en gang må vi opgive at lave en facitliste. Det er simpelthen ikke muligt at opstille en uforanderlig liste over, hvad der er etisk uforståeligt eller problematisk manipulation i dokumentargenren. Faktum er også, at mange nye dokumentarer udfordrer sort-hvide skel mellem tilladt og forbudt. Omvendt er det krystalklart, at overvejelser over etik og manipulation er evigt forbundne til dokumentargenren. Det er en logisk konsekvens af den grundlæggende faktakontrakt – af at dokumentaren "hævder at have en sandhedsværdi i forhold til den virkelige verden eller virkelige mennesker i den verden" (Paul Ward, 2005, s. 8).

OVERBLIK

- Dokumentarer kan bruge de filmiske virkemidler på mange forskellige måder og have mange forskellige hensigter. Derfor er de et 'fuzzy' fænomen at definere
- Dokumentarer har en faktakontrakt med deres publikum. De handler således om den virkelige verden og mennesker i den
- Dokumentarer kan defineres som kreative bearbejdnings af virkeligheden
- Ingen kreative greb tilhører per definition fakta eller fiktion, men de virkemidler, dokumentarer bruger til at fastholde faktakontrakten, kan kaldes autenticitetsmarkører. Disses virkning afhænger altid af konteksten
- Med til den brede palet af udtryksmuligheder hører ansvar i forhold til etik og manipulation. Disse er således dokumentarens evige følgesvend, men er forskellige for tv-dokumentarer og dokumentarfilm

DEN VARME STOL

Du er dokumentarist og har fulgt en 3g-klasse i deres afsluttende eksamensmåned. Du skal nu klippe 35 timers optagelser ned til 1 times dokumentar, som kan vises på DR1s aftensendeflade.

Kronologi

Skal den første scene være en montage af forskellige elever, der sidder fordybet over deres eksamenslæsning? Eller den, hvor den stille pige grædende afventer sin afsluttende karakter udenfor eksamenslokalet? Hvad taler for hvad?

Billedside

Skal du vælge optagelser med mange nærbilleder og kamerabevægelser? Eller dem med mange establishing shots, totaler og statisk kamera? Hvad taler for hvad?

Lydside

Skal du holde dig til reallyden? Eller skal du bruge den sang, som klassen konstant hørte under studenterkørslen, som gennemgående underlægningsmusik? Hvad taler for hvad?

Gør status

Vil dine valg sikre *både* en tydelig faktakontrakt og fastholde seerne?